

<https://doi.org/10.30563/turklad.1631374>

İntihal / Plagiarism

This article was checked by

programında bu makale taranmıştır

Makale Bilgisi / Article information

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 01.02.2025
Kabul Tarihi / Accepted date	: 17.06.2025
Yayın Tarihi / Date published	: 20.06.2025

Atıf / Citation

Oba, E. (2025). Kazakçada Moğolca Organ Adları Üzerine. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*. 9. Cilt, 1. Sayı, 89-98.

KAZAKÇADA MOĞOLCA ORGAN ADLARI ÜZERİNE

On Mongolian organ names in Kazakh

EMİN OBA¹

Öz

Kazakça, bugünkü Kıpçak grubu (Kuzey-Batı) çağdaş Türk lehçeleri arasında yer alır. Söz varlığının geneli, Türkçe kökenli sözcüklerden oluşmaktadır. Ancak farklı dillerden sözcükler de Kazakçanın söz varlığında yer almaktadır. Bu çalışmada, Kazakçaya Moğolcadan alınan sözcükler ele alınmıştır. Bu sözcüklerden organ adları kategorisine giren sözcükler incelenmiştir. Organ adlarıyla ilgili sözcükler incelenirken sözcüğün Orta Moğolca, Edebî Moğolca ve Çağdaş Moğolcada görülen şekil ve anlamları verilmiştir. Bununla birlikte sözcüğün Türkçenin tarihî ve çağdaş lehçelerindeki şekil ve anlamları hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca sözcükle ilgili köken açıklamalarına da değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazakça, Moğolca, alıntı sözcükler, organ adları.

Abstract

Kazakh is among the modern Turkic dialects of today's Kipchak group (North-West). Its vocabulary is mostly composed of words of Turkic origin. However, words from different languages are also included in the vocabulary of Kazakh. In this study, words taken from Mongolian into Kazakh are discussed. Among these words, words that fall into the category of organ names are examined. While examining the words related to these organ names, the forms and meanings of the words seen in Middle Mongolian, Literary Mongolian and Modern Mongolian are given. In addition, information is given about the forms and meanings of the words in historical and modern dialects of Turkic. Additionally, explanations of the origin of the words are also mentioned.

Keywords: Kazakh, Mongolian, loanwords, organ names.

¹ Dr., International Taraz University. Taraz/KAZAKHISTAN.

El-mek: eminoba@hotmail.com.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5299-8023>.

1. Giriş

Alıntı sözcükler, farklı iki komşu kültürün etkileşimi neticesinde alıntılanmış sözcüklerdir. Bu sözcüklerin alıntılanma durumu, baskın kültürün dilindeki sözcüklerin alıntılanması neticesinde oluşmuştur. Türkçenin en çok etkileşime geçtiği dillerin başında Moğolca gelmektedir. Eski Türkçe döneminde Türkçeden Moğolcaya sözcük alışverişi gerçekleşmişken, Orta Türkçe döneminde de Moğolcanın baskın kültür durumuna geçmesinden dolayı Moğolcadan Türkçeye sözcük alışverişi gerçekleşmiştir. Clauson, bu durumu şöyle ifade etmektedir; 13. asırdan itibaren Türkçeye Moğolca sözcüklerin alıntılandığı, 13. asırdan önce alıntılanmanın Türkçeden Moğolcaya olduğunu belirtir. Ayrıca, Eski Türkçe döneminde Moğolca kökenli sözcüklerin yok denecek kadar az olduğunu da ifade eder (Clauson, 1959: 177). Şçerbak da, Türkçe ve Moğolca arasındaki dil ilişkisine değinir ve bu dil ilişkisini iki farklı döneme ayırır; “12. asır ve öncesi ile 12. - 14. asırlar”. 12. asır ve öncesinde Moğol diline ait kaynakların yok olduğunu, bu döneme ait Eski Türkçe metinlerinde Moğol kökenli sözlerin yok denecek kadar az olduğunu belirtir. Türkçedeki Moğol kökenli alıntıların esas itibarıyla 13. ve 14. asırlara ait Eski Uygurca metinlerinde görülmeye başladığından söz eder (Şçerbak, 2019: 35).

Kazakça, bugünkü Kıpçak grubu çağdaş Türk lehçeler içerisinde yer almaktadır. Kazakçanın söz varlığı, Türkçe kökenli sözcüklerden oluşturmakla birlikte söz varlığında farklı dillerden alıntılanmış sözcükler de yer almaktadır. Kazakçanın sözcük alışverişinde bulunduğu dillerden biri de Moğolcadır. Moğolca kökenli sözcükler, Kazakçaya genellikle Türkçenin tarihî lehçeleri aracılığıyla aktarılmıştır. Bu dönem ve eserlerde görülen sözcükler Kazakçaya, kadar yansımıştır (Moğolca kögemey > Çağatay kömekey > Kazakça kömey, kömekey). Diğer bir alıntılama şekli de, Kazakların Moğollarla etkileşimi neticesinde gerçekleşen alıntı sözcüklerdir. Poppe bu etkileşimi şu şekilde ifade etmiştir; Kazak cüzleri arasında Moğol adlı cüzlerin (Calayır, Nayman, Kereyit gibi) varlığına dikkat çekmekle birlikte, bu adların Kazak cüzleri arasında yer almasının sebebini, Kazaklarla Moğolların yakın münasebet kurmalarından kaynaklanması neticesinde oluştuğunu belirtmiştir (Poppe, 1991: 152).

2. Kazakçada Moğolca Organ Adları

Bu çalışmada, Kazakçanın söz varlığında görülen Moğolcadan alıntılanmış organ adları incelenmiştir. Bunlar sırasıyla şu şekildedir; alağan, alşı, bökse, kabırğa, kömey/kömekey, mañday/mañlay, müşe, omıray, tañda/tañlay, taramıs, tolğay/tolağay, topşı. Bu sözcükler incelenirken; Orta Moğolca, Edebî Moğolca, Çağdaş Moğolcadaki şekil ve anlamları ile tarihî ve çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları hakkında da bilgi verilmiştir. Ayrıca sözcüğün kökenine ilişkin yapılan açıklamalara da yer verilmiştir.

alağan “avuç içi, aya” (Koç, 2003: 39; Smagulov, 2013: 23) ← Mog. alağan, alığan “avuç içi” (Şçerbak, 2019: 44; Sanjeyev, 2015: 45).

Sözcük, Orta Moğolca: ME’de alağan “ладонь // avuç içi” (Poppe, 1938: 97), halağan “avuç içi” (Sanjeyev, 2015: 45). Edebî Moğolca: alaga(n) “palm of the hand // avuç içi, aya” (Lessing, 1960: 26). Çağdaş Moğolca: Kalmuk alxan “innere seite der hand; die flache hand; handvoll // elin iç kısmı; elin düzlüğü; avuç” (Ramstedt, 1935: 7), Buryat alga(n) “ладонь // avuç içi” (Çeremisov, 1951: 49), Mongur xarga “paume de la main // avuç içi” (De Smedt, 1933: 161), Halha alga “ладонь // avuç içi” (Sanjeyev, 2015: 45) şeklindedir.

Sözcük, Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca alağan “avuç” (Yudahin, 1998: 19), Karakalpakça alağan “avuç içi” (Baskakov, 1958: 35), Başkurtça alağan “avuç içi, avuç ayası” (Özşahin, 2017: 26), Altayca alağan “avuç içi, aya” (Naskali, 1999: 23). Opit Slovary Tyurskskih Nareçiy’de alağan “avuç içi, aya” (Radloff I, 356). Sravnitel’nyy Slovar’ Turetsko-Tatarskih Nareçiy’de alağan “avuç içi, aya” (Budagov I, 79) şeklindedir.

Sözcükle ilgili genel görüş, Moğolcadan alıntılanmış bir sözcük olmasıdır. Türkçenin tarihî lehçelerinde tespit edilememiştir. Sadece bugünkü çağdaş lehçelerin bazılarında

görülmektedir. Sevortyan, sözcükle ilgili iki görüş belirtmektedir; ilk görüş sözcüğün köken olarak al- “almak” fiilinden türemiş olduğu görüşüdür. İkinci görüş ise Radloff’un da belirttiği âl “el” sözcüğünden türemiş olduğu görüşüdür. Bu sözcüklere -akan (-ağan, -egen) ekinin eklenmesiyle alağan şeklinin ortaya çıkmış olabileceği belirtilmektedir. Sözcük Mançu ve Evenki dillerine de alıntılanmıştır; Mançu falangu “ладонь // avuç içi”, Evenki halgan, algan “ладонь // avuç içi” (ESTY I, 133; Radloff, I, 356). Ayrıca bk. (VEWT: 15).

alşı “aşık, aşık kemiği; aşık kemiğinin dik koyulduğunda çukur olan tarafı” (Iskakov I, 2011: 467; Koç, 2003: 43) ← Mog. alçu “aşık kemiğinin yassı olan tarafı” (Sanjeyev, 2015: 44).

Sözcük, Edebî Moğolca: alçu “depression on the side of an anklebone // ayak bileği kemiğinin yan tarafındaki çöküntü” (Lessing, 1960: 29). Çağdaş Moğolca: Kalmuk altsı “eine seite des spielknochens // oyun (aşık) kemiğinin bir tarafı” (Ramstedt, 1935: 8), Halha lehçesinde altsı “вогнутая сторона лодыжки // ayak bileğinin içbükey kısmı” (Sanjeyev, 2015: 44) şeklindedir.

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinde; Çağatayca sözlüklerden LÇT’de âlçı “aşık oyunu; dağ çıkıntısı” (Şeyh Suleymân Efendi, 1298: 19) şeklindedir. Tarama Sözlüğü’nde alçı “aşık kemiğinin yassı yüzü” (TS I, 92). Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca alçı “aşık kemiğinin çukur olan kısmı” (Yudahin, 1998: 23), Karakalpakça alşı “aşık kemiğinin çukur olan tarafı” (Baskakov, 1958: 40), Hakasça alçı “ayak bileği” (Baskakov, 1953: 24), Azerice alçı “aşık, aşık oyununda; aşığın (aşık kemiğinin) bir yüzü” (ADİL I, 95). Orit Slovary Tyurskskih Nareçiy’de alçı, alşı “ayak bileği kemiğinin yassı tarafı” (Radloff I, 426; 429). Derleme Sözlüğü’nde alçı “aşık kemiğinin dikine bir yüzü” (DS I, 209). Sözcük, Rusçada da alçık “eklem, kemik; oyun (aşık) kemiği” şeklindedir (Vasmer I, 74; Ramstedt, 1935: 8).

Alçu sözcüğü, Moğolcadan alıntılanmıştır. Eski Türkçede görülen aşuk/aşık “aşık kemiği” (Clauson, 1972: 259) sözcüğünün Moğolcadaki şeklidir. Bugünkü çağdaş lehçelerin söz varlığında bu iki sözcüğe de rastlanılmaktadır. Doerfer, sözcüğün Moğolcadan alıntılanmış bir sözcük olduğunu belirtmekle birlikte Rusçaya da Türk dilleri üzerinden alıntılanmış olduğunu eklemiştir (TMEN II, 531). Ayrıca sözcük, Moğolcadan Mançu diline de alıntılanmıştır: alçu “впадина на нижней стороне бабки // aşık kemiğinin çökük tarafı” (Sanjeyev, 2015: 44). Ayrıca bk. (ESTY I, 144; Tuna, 1972: 215; VEWT: 16).

bökse “kalça, uyluk, arka” (Koç, 2003: 94; Smagulov, 2013: 61; Oraltay, 1984: 49) ← Mog. bökse “uyluk, kalça, arka, kaba et” (Sanjeyev, 2015: 104).

Sözcük Orta Moğolca: MGT’de bökse “der hintere, steiß // arka, kalça” (Haenisch, 1939: 17), ME’de bökse “kalça” (Poppe, 1938: 123). Edebî Moğolca: bökse(n) “backside, posterior part, rear, rump, buttock // arka taraf, arka, kalça, kaba et” (Lessing, 1960: 126). Çağdaş Moğolca: Kalmuk böksö “after, hinterteil, gesäss // uyluk, arka, kalça” (Ramstedt, 1935: 55), Buryat bögse “зад // arka” (Çeremisov, 1951: 133), Halha bögs “зад // arka, kalça” (Sanjeyev, 2015: 104) şeklindedir.

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinde; Çağatayca sözlüklerden DTO’de bökse “vücudun belden yukarı kısmı” (Pavet de Courteille, 1870: 173). Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca böksö “gövdenin aşağı kısmı” (Yudahin, 1998: 137), Karakalpakça bökse “uyluk, kalça” (Baskakov, 1958: 116). Orit Slovary Tyurskskih Nareçiy’de bökse “gövdenin üst kısmı”, böksö “gövdenin alt kısmı” (Radloff IV, 1695). Sravnitel’nyy Slovar’ Turetsko-Tatarskih Nareçiy’de bökse “gövdenin alt kısmı” (Budagov I, 286) şeklindedir.

Kazakçada ve diğer çağdaş lehçelerde görülen bökse “uyluk, kalça” şekli, Moğolcadan alıntılanmıştır. Bununla birlikte Kazakçada görülen böksek “kadınların gövdelerinin üst kısmı”, böksik “karın” (Aytbayulı, 2007: 181; Kaliyev, 2005: 154) şekli ise Eski Türkçe metinlerinde görülen böğseg/bögsek “gövdenin üst kısmı, göğüs” (Wilkens, 2021: 191; Kaçalın, 2019: 123) sözcüğünden alıntıdır. Bu iki sözcük birbiriyle ilişkilendirilmektedir (ESTY II, 213). Clauson, Eski Türkçe metinlerinde görülen böksek “gövdenin üst kısmı, göğüs” sözcüğüyle Moğolcada

görülen böge “kalça, uyluk” sözcüklerini birbiriyle ilişkilendirmektedir. Ona göre Moğolcada görülen böge şeklinin anlamının ‘kalça’ değil de ‘göğüs’ anlamında kullanılmasının daha uygun olabileceğini belirtmektedir. Buna delil olarak da, MGT’de geçen birkaç pasajda bu durumu destekleyen örneklerin varlığından bahsetmektedir (Clauson, 1972: 329). Ramstedt ise, bökse sözcüğünün böki- “eğilmek” (?) sözcüğünden türemiş bir sözcük olabileceğini belirtmektedir (Ramstedt, 1935: 55). Ayrıca bk. (VEWT: 83; ESTY II, 213).

ķabırķa “kaburga kemiği; bir Şeyin yan tarafları” (Koç, 2003: 268; Oraltay, 1984: 152; Iskakov VIII, 2011: 689) ← Mog. ķabırķa “kaburga, yan taraflar” (Şçerbak, 2019: 45; Sanjeyev, 2018: 14).

Sözcük, Orta Moğolca: MGT’de ķabırķa, ķabırķar “rippe(n) // kaburga(lar)” (Haenisch, 1939: 54), ME’de ķabırķa, ķaburķa “ķabırķa ebeçitü bolba / Çağ. yanı ağırlığ boldı = ero бок стал больным // onun yan tarafı ağırmaya başladı” (Poppe, 1938: 167; 285), ķaburķa “rib(s) // kaburga(lar)” (Kara, 1990: 315) şeklinde görülür. Edebî Moğolca: ķabırķa(n) “rib; side, flank, wing; spur of a mountain between two valleys // kaburga; yan, yan taraf, kanat; iki vadi arasındaki dağın çıkıntısı” (Lessing, 1960: 898). Çağdaş Moğolca: Kalmuk xāwṛṛṗ “die brustgegend, rippen // göğüs bölgesi, kaburgalar” (Ramstedt, 1935: 178), Buryat ķabırķa “peḗpa // kaburga” (Çeremisov, 1951: 529), Halha ķavırķa “yan taraflar, kaburga” (Sanjeyev, 2018: 144), Dagur haberihe “ribs // kaburgalar” (Martin, 1961: 154) şeklindedir.

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinde; Harezmi Türkçesi’nde ķaburķa “kaburga” (Ünlü, 2012: 277), Kıpçakça eserlerden DM’de ķabırķa “kaburga” (Toparlı, 2003: 87), TZ’de ķaburķa “kaburga, eğe kemiği” (Atalay, 1945: 181), Çağatayca eserlerden ML’de ķaburķa “kaburga” (Özönder, 1996: 98) şeklinde görülür. Tarama Sözlüğü’nde kaburga zırh “bazı kumaşlara demir halkalar kaplanarak yapılan zırh” (TS IV, 2149). Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca ķabırķa “kaburga” (Yudahin, 1998: 379), Karakalpakça ķabırķa “kaburga” (Baskakov, 1958: 349), Nogayca ķabırķa “kaburga; taraf, yan” (Baskakov, 1963: 132), Başkurtça ķabırķa “kaburga; kenar, yan” (Özşahin, 2017: 318), Tatarca ķabırķa “kaburga, eğe kemiği” (Öner, 2009: 152), Altayca ķabırķa “kaburga, yan, böğür” (Naskali, 1999: 92). Opıt Slovary Tyurskskih Nareçiy’de ķabırķa “kaburga” (Radloff II, 450). Derleme Sözlüğü’nde ķabırķa “ököz arabasına konulan örtüyü tutmaya yarayan iri ağaçlar; semerin iki başı arasındaki tahtalar”, kaburga “biçilen tomruğun yanlarından çıkan tahta, kereste; yamaç” (DS VIII, 2583; 2584) şeklindedir..

Sözcük, 13. yüzyıl Moğol istilasından sonra Eski Türkçe eyegü “kaburga” (Clauson, 1972: 272) sözcüğünün yerini almıştır. Bu yüzyıldan sonraki tarihî ve çağdaş Türk dillerinde eyegü sözüne karşılık Moğolcadan alınan ķabırķa sözcüğü kullanılmıştır. Sözcük Moğolcada görülen ķabi “yan, yanda, yakında olan, bitişik”, ķabir- “yan yana durmak, birbirine veya bir Őeye dokunmak” sözcüklerinden türemedir (Lessing, 1960: 898; Sanjeyev, 2018: 14). Muhtemel etimolojisi Őu şekildedir: ķabi+r+GA(n) veya ķabi+rga(n) (Sanjeyev, 2018: 14; Kincses-Nagy, 2018: 164; Tuna, 1972: 226). Ayrıca bk. (Csáki, 2006: 109; EDAL, 708; Eren, 1999: 199; ESTY V, 275; Özönder, 1996: 98; Schönig, 2000: 147; TMEN I, 392; VEWT: 216).

kömey, kömekey “boğaz, gırtlak, yutak” (Koç, 2003: 246; Oraltay, 1984: 138; Iskakov VIII, 2011: 278) ← Mog. kögemey “boğaz, yutak” (Sanjeyev, 2016: 136).

Sözcük, Edebî Moğolca: kögemey, kömey “pharynx, throat // yutak, boğaz” (Lessing, 1960: 479). Çağdaş Moğolca: Halha köömiy “зев, горло // yutak, boğaz” (Sanjeyev, 2016: 136), Ordos kömî “fanon // gerdan” (Mostaert, 1968: 427) şeklindedir.

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinde; Çağatayca’da kömekey “damak” (VEWT: 289) şeklinde görülür. Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca kömököy “küçük dil, yutak” (Yudahin, 1998: 501), Karakalpakça kömekey “boğaz, yutak, gerdan” (Baskakov, 1958: 334), Nogayca kömekey “gırtlak, adem elması” (Baskakov, 1963: 178), Başkurtça kömegey “adem elması” (Özşahin, 2017: 308), Yakutça kömögöy “boğaz, gırtlak, yutak” (Pekarskiy I, 1959: 1139). Opıt

Slovarya Tyurskskih Nareçiy’de kömekey, kömöy, kömököy “yutak, gırtlak, damak” (Radloff II, 1320) şeklindedir.

Sözcükle ilgili genel görüş, Moğolcadan alıntılanmış olduğu yönündedir. Daha çok bugünkü Kıpçak grubu çağdaş Türk lehçelerinde görülmektedir. Türkçede görülen tamgak, tamak “damak” (Clauson, 1972: 505) sözcüğüne karşılık kullanılmıştır. Sözcük, Moğolcadan Evenki diline de alıntılanmıştır: kōmay “голос // ses”, kōmaka “шея // boyun” (Sajeyev, 2016: 136). Ayrıca bk. (ESTY V, 99; VEWT: 289).

mañday, mañlay “başın ön kısmı, alın; öncü bölük, avangart; bir şeyin en iyisi, seçkin; mañday ter = alın teri” (Koç, 2003: 367; Iskakov XI, 2011: 66; Oraltay, 1984: 195; Smagulov, 2013: 168) ← Mog. mañlay, mañnay “alın” (Sanjeyev, 2016: 161; Şçerbak, 2019: 45).

Sözcük, Orta Moğolca: MGT’de mañlay “stirn // alın” (Haenisch, 1939: 107), ME’de mañlay “mañlayn hümerikü / Çağ. mañlaynıñ çıtuğı = alındaki kaşlarını çattı, kaşlarını çattı” (Poppe, 1938: 233; 405). Edebî Moğolca: mañlay, mañnay “forehead; front, vanguard; chief, leader; principal, advanced, foremost, supreme // alın; ön, ön cephe; şef, lider; başlıca, ileri gelen, en önde gelen, en üstün” (Lessing, 1960: 527). Çağdaş Moğolca: Kalmuk mañnā “stirn, vorderkopf // alın, başın ön kısmı” (Ramstedt, 1935: 257), Buryat maalay, magnay “чело; передовой // alın; ileri gelen” (Çeremisov, 1951: 306), Ordos mañnā “front; eminent // alın; ön planda olan” (Mostaert, 1968: 469), Halha manlay “лоб, чело // alın, ön kısım” (Sanjeyev, 2016: 161) şeklindedir.

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinde; Kıpçakça eserlerden CC ve İM’de mañlay “alın, cephe, ön” (Grønbech, 1942: 162; Toparlı, 1992: 564), TZ’de mañlayı “alın, cephe” (Atalay, 1945: 216), BV’de mañlay “öncü”, meñley “ön” (Ağar, 1986: 236; 238), Çağatayca eserlerden MK, DTO ve LÇT’de mañlay “alın, başın ön kısmı; ileriye giden asker” (Ölmez, 1993: 491; Pavet de Courteille, 1870: 496; Şeyh Suleymān Efendi, 1298: 276; Ünlü, 2013: 718) şeklinde görülür. Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca mañday “alın” (Yudahin, 1998: 552), Karakalpakça mañlay “alın” (Baskakov, 1958: 446), Nogayca mañlay “alın, ön” (Baskakov, 1963: 215), Başkurtça mañlay “alın, ön yüz” (Özşahin, 2017: 399), Altayca mañday “alın” (Naskali, 1999: 132). Opıt Slovarya Tyurskskih Nareçiy’de mañday, mañlay “alın, ön” (Radloff IV, 2009-2010). Derleme Sözlüğü’nde mangalay, mannay, mañlay “alın” (DS IX, 3121) şeklindedir.

Sözcükle ilgili genel görüş, Moğolcadan alıntılanmış bir sözcük olmasıdır. Kincses-Nagy, sözcüğün ilk defa Codex Cumanicus’ta tanıklandığını bundan dolayı Orta Moğolcadan erken bir kopya olduğunu belirtmektedir (2018: 143). Sözcük mañ / māj “beyin, baş” + ilay “alın” sözcüklerinin birleşiminden oluşmuştur (VEWT: 327; Sanjeyev, 2016: 161). Yine Moğolcada mañ sözcüğünden türeme başka sözcükler de vardır: mañhan “alında beyaz lekesi olan at”, mañhar “beyaz yüzlü veya beyaz başlı olan at” (Lessing, 1960: 527). Ayrıca Schönig’e göre, Anadolu ağızlarında görülen mangalay biçimi, Oğuz olmayan göçmen grupların dilinden alıntılanmıştır (2000: 134). Ayrıca bk. (Csáki, 2006: 146; EDAL, 895; ESTY VII, 37; Kincses-Nagy, 2008: 142; TMEN I, 501).

müşe “insan veya hayvanların uzvu, azası (kol, ayak vb.)” (Koç, 2003: 390; Iskakov XI, 2011: 398; Oraltay 1984: 203) ← Mog. möçe, möçi “uzuvlar” (Sanjeyev, 2016: 175).

Sözcük, Orta Moğolca: ME’de müşe “члены тела // vücut uzuvları” (Poppe, 1938: 405). Edebî Moğolca: möçe, möçi “limb (of the body) // uzuv (vücut için)” (Lessing, 1960: 544). Çağdaş Moğolca: Kalmuk mötsi “glied, die extremitäten (hände und füsse) // uzuv, vücut bölümleri (eller ve ayaklar)” (Ramstedt, 1935: 267), Buryat müse “член (тела) // uzuv (vücut için)” (Çeremisov, 1951: 326), Ordos mö’ts’ö “membre (du corps) // uzuv (vücut için)” (Mostaert, 1968: 472), Halha möç “конечность, член (тела) // uzuv, organ (vücut için)” (Sajeyev, 2016: 175).

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinde; Çağatayca sözlüklerden DTO müşe “vücut uzuvları” şeklindedir (Pavet de Courteille, 1870: 500). Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca müçö “bedenin

bir kısmı, uzuv, organ, aza” (Yudahin, 1998: 578), Karakalpakça müşe “vücut uzuvları” (Baskakov, 1958: 470), Nogayca müşe “vücut uzuvları” (Baskakov, 1963: 229), Başkurtça möşe “vücudun bir uzvu, parçası” (Özşahin, 2017: 429), Tuvaca möçü el ve ayak, eller ve ayaklar” (Ölmez, 2007: 218). Opıt Slovary Tyurskskih Nareçiy’de muça “uzuv, ayaklar, kollar” (Radloff IV, 2200) şeklindedir.

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır. Daha çok bugünkü çağdaş Türk lehçelerinde görülmektedir. Doerfer möçe sözcüğü için, Türkçe ve Moğolcada ilk hecenin farklı seslendirilmesinden dolayı üçüncü bir dilden alıntılanmış olabileceği üzerinde durmaktadır. (TMEN I, 505). Ayrıca bk. (Csáki, 2006: 153; Kincses-Nagy, 2008: 149; VEWT: 346).

omırav “göğüs, gövde” (Koç, 2003: 412; Oraltay, 1984: 210; Iskakov XI, 2011: 676) ← Mog. omuruu(n) “köprücük kemiği; göğüs kemiği, göğüs” (Sanjeyev, 2016: 210).

Sözcük, Orta Moğolca MGT’de omori’ut (çoğul şekli omorih ?) “brustknochen // göğüs kemiği” (Haenisch, 1939: 124). Edebî Moğolca: omuruu, omurugu(n) “sternum, clavicle, breast // göğüs kemiği, köprücük kemiği, göğüs” (Lessing, 1960: 611). Çağdaş Moğolca: Kalmuk omrūn “brustkorb, brustbein (bes. der pferde und des rindviehs) // göğüs kafesi, göğüs kemiği (özellikle at ve sığırlarda)” (Ramstedt, 1935: 285), Buryat omoryu(n) “грудина (лошади) // göğüs kemiği (atlarda)” (Çeremisov, 1951: 369), Halha omuruu(n) “ключица у людей // insanlarda köprücük kemiği” (Sanjeyev, 2016: 210).

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinden Kıpçakça TZ’de omrav “köprücük kemiği” şeklindedir (Atalay, 1945: 222). Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca omuroo “hayvan göğsü” (Yudahin, 1998: 591), Karakalpakça omırav “göğüs” (Baskakov, 1958: 492), Nogayca omırav “göğüs” (Baskakov, 1963: 246), Altayca omuru “gövde” (Naskali, 1999: 139), Hakasça omır, omıh “atlarda göğüs” (Baskakov, 1953: 126), Başkurtça umrav “köprücük kemiği; omuz” (Özşahin, 2017: 658). Opıt Slovary Tyurskskih Nareçiy’de omrav “göğüs, atlarda göğüs kafesi” (Radloff I, 1171). Derleme Sözlüğü’nde omrav, omurov “omurga” (DS IX, 3280) şeklindedir.

Sözcük, Moğolcadan alıntılanmıştır. Kıpçakça TZ’de ve bugünkü çağdaş Türk lehçelerinde görülmektedir. Omurav sözcüğü Türkçede görülen omuz sözcüğüyle ilişkilendirilmektedir. Hatta sözcüğün om kökünden türediği fikri ortaya atılmıştır (ESTY I, 453; VEWT: 361). Eren ise, sözcüğün om kökünden türediği fikrine katılmamakla birlikte sözcüğün Türkçe kökenli olduğunu belirtmektedir (Eren, 1999: 307). Ayrıca bk. (EDAL, 1052; Ramstedt, 1935: 285; Tenişev, 2001: 240).

tañday “damak” (Koç, 2003: 519; Oraltay, 1984: 263; Iskakov XIII, 2011: 700), tañlay “damak” (Iskakov XIII, 2011: 704) ← Mog. tañlay “damak” (Sanjeyev, 2018: 152; Şçerbak, 2019: 46).

Sözcük, Orta Moğolca: ME’de tañlay “Çağ. tamak = damak” (Poppe, 1938: 341). Edebî Moğolca: tañlay, tañnay “roof of the mouth, (hard) palate hillock, hillside // ağız çatısı, damak; tepe, tümsek” (Lessing, 1960: 1201). Çağdaş Moğolca: Kalmuk tañnā “gaumen // damak” (Ramstedt, 1935: 379), Buryat tangalay “нёбо // damak” (Çeremisov, 1951: 426), Ordos t’añnā “le palais de la bouche // damak” (Mostaert, 1968: 646) şeklindedir.

Sözcük, tarihî Türk lehçelerinde; Çağatayca sözlüklerden DTO ve LÇT’de tañlay “damak” şeklindedir (Pavet de Courteille, 1870: 207; Şeyh Suleymān Efendi, 1298: 104). Çağdaş Türk lehçelerinde; Kırgızca tañday “damak” (Yudahin, 1998: 706), Karakalpakça tañlay “damak” (Baskakov, 1958: 619), Nogayca tañlay “damak” (Baskakov, 1963: 334), Altayca tañday “damak; dudak; gökyüzü” (Naskali, 1999: 168). Opıt Slovary Tyurskskih Nareçiy’de tañday, tañlay “damak” (Radloff III, 811-812).

Sözcük, tarihî lehçelerden yalnızca Çağatayca’da görülmektedir. Bugünkü çağdaş lehçelerin bazılarında görülmektedir. Sözcük, Eski Türkçe metinlerinde görülen tamgak

“damak” sözcüğüyle ilişkilendirilmiştir (EDAL, 1400). Kincses-Nagy ve Sanjeyev’e göre sözcük tan “sığ, derin yer” + -lay ekinin eklenmesiyle oluşmuştur (Kincses-Nagy, 2018: 205; Sanjeyev, 2018: 152). Ayrıca bk. (Csáki, 2006: 190; VEWT: 461).

taramıs “tendon, bağ dokusu, sinir kirişi” (Koç, 2003: 521; Smagulov, 2013: 235) ← Mog. tarım “tendon; baldırların arkası” (Sanjeyev, 2018: 155).

Sözcük, çağdaş Moğol lehçelerinden Halhaca’da tarm, tärm “сухожилие; задняя сторона икр ног // tendon; baldırların arkası” şeklinde görülür (Sanjeyev, 2018: 155). Sözcük, Çağdaş lehçelerden Kırgızca taramıs “adalenin ucu” (Yudahin, 1998: 710), Karakalpakça taramıs “tendon” (Baskakov, 1958: 622), Nogayca taramıs “tendon” (Baskakov, 1963: 335). Opıt Slovarya Tyurskskih Nareçiy’de taramıs, taramıs “tendon” (Radloff III, 845) şeklindedir. Ayrıca bk. (VEWT: 463).

tolğay “baş, kafa” (Smagulov, 2013: 243), tolağay “baş anlamında kullanılır. Aslı Moğolcadır” (Oraltay, 1984: 273) ← Mog. tolugay “baş, kafa; tepe, üst” (Sanjeyev, 2018: 171; Şçerbak, 2019: 46).

Sözcük, Edebî Moğolca: tolugay “head (anat.); top, tip; hillock, knoll, mound // baş, kafa (anat.); üst, uç; tepecik, tümsek” (Lessing, 1960: 822) şeklindedir. Çağdaş Moğolca: Kalmuk tolğā, tolğā “kopf, oberes ende // baş, üst uç” (Ramstedt, 1935: 399), Buryat tolgoγ “глова // kafa” (Çeremisov, 1951: 439), Halha tolgoγ “голова; вершина // kafa; tepe noktası” (Sanjeyev, 2018: 171).

Sözcük, çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızcada tologoy “dağın karlı tepesiyle işlenmiş (sürülmüş) kısmının arası; dizle topuk kemiği arasında bacağın iç yanı” (Yudahin, 1998: 745) şeklindedir. Moğolcadan alıntılanmıştır. Çağdaş Türk lehçelerinden Kırgızca ve Kazakçada tespit edilmiştir. Sanjeyev, sözcüğün *tolu-gay veya *tol-u-gay şeklinde çözümlenebileceğinden bahsetmektedir (Sanjeyev, 2018: 171).

topşı “insan kolunun ve kuş kanadının gövdeyle birleştiği yer, omuz, köprücük kemiği” (Smagulov, 2013: 244; Oraltay, 1984: 274; Isakov XIV, 2011: 282) ← Mog. tobçiluur “köprücük kemiği” (Sanjeyev, 2018: 166).

Sözcük, Edebî Moğolca: tobçilagur, topçiluur, topçiragu “clavicle, collarbone // köprücük, kemiği” (Lessing, 1960: 811) şeklinde görülür. Çağdaş Moğolca: Kalmuk toptš’lür “das schlüsselbein; das vorderblatt des pferdes // köprücük kemiği; atın ön ayaklarının birleşim kısmı, yeri” (Ramstedt, 1935: 401), Buryat tobşoru “ключица // köprücük kemiği” (Çeremisov, 1951: 436), Halha tobçiluur “ключица; застёжка // köprücük kemiği; toka” (Sanjeyev, 2018: 166). Sözcük, çağdaş Türk lehçelerinden Başkurtça topoş “omuz kemiği” (Özşahin, 2017: 624), Altayca topçı “düğme” (Naskali, 1999: 181), Kırgızca topçu “düğme, ilik” (Yudahin, 1998: 749) şeklindedir. Sözcük, Kazakça ve Başkurtça organ adı olarak görülürken diğer lehçelerde (Altayca, Kırgızca) ‘düğme, ilik’ şeklinde görülür. Her iki anlamda Moğolcadan ödünçlenmiştir. Sanjeyev tobçiluur sözcüğünü şu şekilde çözümlenmektedir; “tobçi (bir şeyin ucu, birleşim yeri) + -la + -gur” (Sanjeyev, 2018: 166).

3. Sonuç

Kazakçanın söz varlığında Moğolca kökenli organ adlarını incelediğimiz bu çalışmada, görüldüğü üzere pek çok Moğolca kökenli organ adı Kazakçanın söz varlığında görülmektedir. Bu sözcükler genellikle Türk Moğol dil ilişkisi neticesinde gerçekleşmiştir. Eski Türkçe döneminde, Moğolca sözcüklerin varlığı yok denecek azdır. Ancak Orta Türkçe döneminde, Moğol akınlarıyla birlikte Moğolca sözcükler Türkçenin söz varlığında kendine yer bulmuştur. Hatta Türkçe kökenli sözcüklerle birlikte Moğolca kökenli sözcükler bir arada kullanılmıştır. Örneğin; ET eyegü ve Moğolca қабурға sözcüğü Orta Türkçe metinlerinde bir arada görülür.

Kazakçanın söz varlığında görülen Moğolcadan alınan organ adları, Kazakçanın fonetik yapısına göre şekillenmiştir. Örneğin; Moğolca möçe > Kazakça мүше; Moğolca omuruu(n) >

Kazakça omıray gibi. Bu alıntı sözcükler, Kazakçaya farklı yollarla geçmiştir. Bunlardan ilki, Türkçenin tarihî lehçeleri aracılığıyla Kazakçanın söz varlığına yansıyan Moğolca kökenli organ adları: Moğolca kabırğa > Harezmi, Kıpçak, Çağatay kabırğa, kaburğa > Kazakça kabırğa; Moğolca mañlay, mañnay > Kıpçak, Çağatay mañlay > Kazakça mañday, mañlay; Moğolca kögemey > Çağatay kömekey > Kazakça kömey, kömekey gibi. İkincisi ise, Kazakçanın ve diğer çağdaş Türk lehçelerinin direkt olarak Moğollarla münasebeti neticesinde alıntılanılan organ adları: Moğolca alağan, alığan > Kazakça alağan; Moğolca tolugay > Kazakça tolğay / tolağay gibi.

Kaynakça

Ağar, M. E. (1986). *Baytaratü'l-Vâzih (İnceleme-Metin-İndeks)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (BV)

Atalay, B. (1945). *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lugat'it-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TZ)

Aytbayulı, Ö., vd. (2007). *Diyaletologiyalık Sözdik*. Almatı: Arıs Baspası.

Baskakov, N. (1953). *Hakassko-Russkiy Slovar'*. Moskva.

Baskakov, N. (1958). *Karakalpakşa-Ruşşa Sözlük*. Moskva.

Baskakov, N. (1963). *Nogaysko-Russkiy Slovar'*. Moskva.

Budagov, L. (1869-1871). *Sravnitel'nyy Slovar' Turetsko-Tatarskih Nareçiy I-II*. Sanktpeterburg.

Clauson, Sir G. (1959). The earliest Turkish loan words in Mongolian. *Central Asiatic Journal* 4/3, 174-187.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.

Csáki, E. (2006). *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Çeremisov, K. M. (1951). *Buryatsko-Russkiy Slovar'*. Moskva.

De Smedt, A., A. Mostaert (1933). *Le Dialecte Monguor Parlé Par les Mongols de Kansou Occidental IIIe Partie, Dictionnaire Mongour-Français*. Pekin.

Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen Band I-IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH. (TMEN)

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro.

Grønbech, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch. Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*. Kopenhagen. (CC)

MGT = Haenisch, E. (1939). *Wörterbuch zu Monghol un nuica tobca'an (Yüanch'ao psi-hi) geheime Geshichte der Mogolen*. Leipzig.

Iskakov, A. (2011). *Kazak Edebi Tiliniñ Sözdigi 15 cilt*. Almatı.

Kaçalin, M. (2019). *Mahmûd el-Kâşgarî, Dîvânu Lugâti't-Türk* (Yayına Hazırlayan: Mehmet Ölmez). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Kaliyev, G., O. Nakısbekov, Ş. Sarıbayev, A. Uderbayev. (2005). *Kazak Tiliniñ Aymaktık Sözdigi*. Almatı: Arıs Baspası.

Kara, G. (1990). Zhiyuan Yiyu. *Index Alphabétique des mots Mongols*. AOH 44/ 3.

- Kincses-Nagy, É. (2018). *Mongolic Copies in Chaghatay*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Koç, K., Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan. (2003). *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayıncılık.
- Lessing, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.
- Martin, S. E. (1961). *Dagur Mongolian (Grammar, Texts and Lektion)*. Bloomington.
- Mostaert, A. (1968). *Dictionnaire Ordos*. New York-London.
- Naskali, E. G., Muvaffak Duranlı. (1999). *Altayca-Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Oba, E. (2020). *Kazakçanın Tarihi Türk Lehçelerine Göre Söz Varlığı*. IQ Kültür-Sanat.
- Oraltay H., Nuri Yüce, Saadet Pınar. (1984). *Kazak Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Yayını.
- Orucov A., B. Abdullayev ve N. Rəhimzadə. (2006). *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lügəti Cilt I*. Bakı. (ADİL)
- Ölmez, M. (2007). *Tuwinischer Wortschatz -mit alttürkischen und mongolischen Parallelen-(Tuvacanın Sözvalığı -Eski Türkçe Moğolca Denklikleriyle-)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ölmez, Z. (1993). Ölmez, Z. (1993). *Mahbûbu'l-Kulûb, (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (MK)
- Öner, M. (2009). *Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özönder, F. S. B. (1996). *'Alî Şîr Nevâyî Muḥākemetü'l-luğateyn İki Dilin Muhakemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (ML)
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Pavet de Corturteille, M. (1870). *Dictionnaire Turk-Oriental*. Paris. (DTO)
- Pekarskiy, E. K. (1959). *Slovar' Yakutskogo Yazıka II*. Akademiya Navuk SSSR.
- Poppe, N. N. (1938). *Mongolskiy Slovar', Mukaddimat al-adab I-II*. Moskva. (ME)
- Poppe, N. N. (1991). Mongolian loanwords in Kazakh. In *Varia Eurasistica. Festschrift für Professor András Róna-Tas* (pp. 149-152). Szeged: Attila József University.
- Radloff, W. (1893-1911). *Opit Slovary Tyurskskih Nareçiy I-IV*. Sanktpeterburg.
- Ramstedt, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines Etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. (VEWT)
- Sanjeyev, G. D., M. N. Orlovskaya ve Z. V. Şevernina. (2015-2018). *Etimologičeskiy Slovar' Mongolskiy Yazıkov I-III*. Moskva.
- Schönig, C. (2000). *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*. Wiesbaden.
- Sevortyan, Yervand V. (1974-2003). *Etimologičeskiy Slovar' Tyurkskih Yazıkov*. Moskva. (ESTY)
- Smagulov, A. (2013). *Kazak Esimderi (Entsiklopediyalık Anıktamalık)*. Almatı: Atamura.

- Starostin, S. A., A. V. Dybo, O. A. Mudrak. (2003). *An Etimological Dictionary of Altaic Languages*. Leiden-Boston: Brill. (EDAL)
- Şçerbak, A. (2019). *Eski Dönem Türk-Moğol Dil İlişkileri (8.-14. Yüzyıllar)*. (Çev.: Rysbek Alimov). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeyh Süleymān Efendi. (1298). *Lugat-i Çağatay ve Türki-yi Osmani*. (LÇT)
- Tenişev, E. R. (2001). *Sravnitelno-Istoričeskaya Gramatika Tyurkskih Yazikov-Leksika*. Moskva.
- Toparlı, R. (1992). *İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selatîn*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (İM)
- Toparlı, R. (2003). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-lügati't-Türkiyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (DM)
- Tuna, Osman N. (1972). "Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler I". *Türkiyat Mecmuası* XVII: s. 209-250.
- Türkiye'de Halk Ağızlarından Derleme Sözlüğü*. (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (DS)
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Kitabevi.
- Vasmer, M. (1986-1987). *Etimologičeskiy Slovar' Russkogo Yazıka I-IV*. Moskva: Progress.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch - Deutsch - Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca - Almanca - Türkçe)*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yudahin, K. K. (1998). *Kırgız Sözlüğü*, (Çev. Abdullah Taymas). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*. (1995-1996). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (TS)

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

☒ Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.